

орденами і 18 медалями та Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР з нагоди 150-річчя від дня заснування Київського університету. І нині в Астрономічній обсерваторії пам'ятають про цю чудову людину та науковця [7].

ПОСИЛАННЯ

1. Єфіменко В.М. Павло Родіонович Романчук / В.М. Єфіменко // Астрономічна обсерваторія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 160 років. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – С. 108–113.
2. Єфіменко В.М. Павло Родіонович Романчук / В.М. Єфіменко // Герої-освітяни і науковці України / Упорд.: О.А. Сай та ін. – 2-е видання, перероб. – К.: Генеза, 2012. – С. 125–128.
3. Українська Радянська Енциклопедія. Т. 11, кн. 1. – К.: Головна редакція УРЕ, 1984. – С. 245.
4. Романчук П.Р. Спогади / П.Р. Романчук // Астрономічна обсерваторія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 160 років. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – С. 235–238.
5. Казанцева Л., Кислюк В. Київське вікно у Всесвіт / Л. Казанцева, В. Кислюк. – К.: Наш час, 2006. – 183 с.
6. Скопненко В.В., Короткий В.А., Табенська Т.В. та ін. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В.В. Скопненко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська та ін. – К.: Либідь, 2006. – С. 254–267.
7. Володимир Єфіменко. Від Землі – до зірок. Некролог / Єфіменко Володимир // Київський університет. – 2008. – № 9 (2136) – Листопад. – С. 4.

Салата С.А., Константинов В.А. Павел Романчук – уроченець Северщини и директор Киевской астрономической обсерватории

Северщина дала миру много выдающихся людей в разных отраслях культуры и науки: промышленников, меценатов, певцов, музыкантов, ученых, военных. Среди них следует вспомнить Героя Советского Союза (1944) Павла Родионовича Романчука, который после окончания Второй мировой войны прошел путь от аспиранта до должности директора астрономической обсерватории при Киевском государственном университете (ныне – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко). Данная статья посвящена жизненному и творческому пути уроченца Северщини, кандидата физико-математических наук, доцента, директора Киевской астрономической обсерватории в 1972–2003 годах П.Р. Романчуку.

Ключевые слова: астрономия, обсерватория, университет.

Salata S.A., Konstantinov V.O. Pavlo Romanchuk is a native of Sivershchyna and the director of the Kyiv Astronomical Observatory

Siveria gave the world many famous personalities in various fields of culture and science: industrialists, philanthropists, singers, musicians, scientists, military. Among the latter, one should remember the Hero of the Soviet Union (1944) Pavlo Rodionovich Romanchuk, who, after the end of the Second World War, went from a graduate student to the position of director of the Astronomical Observatory at Kyiv State University (now Taras Shevchenko National University of Kyiv). This article is devoted to the scientific and creative way of a native of Siveria, candidate of physical and mathematical sciences, docent, director of the Kyiv Astronomical Observatory in 1972–2003, P.R. Romanchuk.

Key words: astronomy, observatory, university.

30.10.2018 р.

УДК 908 (477/51) / 81'373.21

О.М. Салтан

ТОПОНІМІЧНІ ВАРІАЦІЇ ПОЯСНЕННЯ НАЗВИ МІСТА МЕНА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу назви одного з населених пунктів Чернігівщині – місту Мена. Розглянуто та систематизовано існуючі на сьогодні розмаїття інтерпретацій цього топоніму. Серед великої кількості наукових та псевдонаукових точок зору, найбільш вірогідною, на думку автора статті, є та, яка пояснює пряий взаємозв'язок між назвою міста та однойменної річки, на якій сучасний райцентр Мена і розташований.

Отже, на думку науковця, архаїчна інтерпретація гідроніму дала назву топоніму, який виник ще за часів раннього залізного віку.

Ключові слова: етнографічна версія, історики, місто Мена, науковиці, науковий аналіз, топонім.

Як відомо, топоніміка є однією з допоміжних історичних дисциплін, покликаних досліджувати минуле шляхом аналізу географічних назв. Адже інфраструктурні об'єкти, створені природою або людиною, виходячи з умов тогочасного буття, потребували системної персоніфікації. Це було викликано необхідністю ведення ослуго господарювання, кочового переміщення, систематичної торгівлі тощо. Завше назви географічних об'єктів передавались з покоління в покоління, мандруючи від епохи до епохи. Саме вони є своєрідною архаїчною історичною картою, уважне прочитання якої сприяє більш точному вивченню минулого.

Одним із населених пунктів з яскравою давньою назвою є райцентр Мена, який розташований в центрі Чернігівської області. Місто лежить на перетині двох сухопутних артерій: дороги з Чернігова до Новгород-Сіверського та залізничної колії, яка сполучає міста Бахмач і Сновськ. Слід зазначити, що архаїчна історія Мени (зокрема дата першої літописної згадки та походження назви) в останні роки викликала невелику газетно-журнальну полеміку, відкривши нові горизонти для більш ґрунтовного і комплексного дослідження цієї проблеми. Саме ці чинники визначили мету даної статті, яка є спробою систематизувати існуючі на сьогодні інтерпретаційні варіації щодо пояснення походження вищевказаного топоніму, навколо якого ще довго будуть точитися науково-етнографічні дискусії.

Варто наголосити, що науковий інтерес до дослідження топонімічного сегменту назви сучасного райцентру Мена виник в кінці 1920-х років. Першим, хто приділив увагу цій проблемі, був відомий сосницький краєзнавець та діалектолог Юрій Виноградський. У низці своїх статей етнограф висунув гіпотезу, що назва міста (Мена) пов'язана з інтенсивним товарообміном та обміном полонених, що, імовірно, відбувалися в цих краях за часів Київської Русі [1; 2]. Так було започатковано торгово-обмінну або класичну теорію обґрунтування назви цього населеного пункту.

З 1950-х років її дещо розвинули менські краєзнавці: опосередковано – Володимир Покотило та Галина Серьодкіна, безпосередньо – Дмитро Калібаба (посила-

ючись на енциклопедію Брокгауза і Єфрона) висунули одночасно помилковий і сумнівний варіант датування міста [3; 4; 5]. Така позиція пояснюється пануванням в тогочасній історичній науці формаційного підходу, який базувався на класичних канонах марксизму-ленінізму та історичного матеріалізму. Торгово-обмінна концепція цілком влаштувала як регіональну владу, так і місцеву громаду. Тому, з подачі менських краєзнавців, назва міста походила від російського дієслова «менять», а перша писемна згадка (1066 р.) робила Мену третім за віком (після Любеча і Чернігова) населеним пунктом Чернігівщини [6, с. 135]. Класична концепція пояснення топоніму Мена, висунута Ю. Виноградським, була занесена Миколою Янком до «Топонімічного словника Української РСР», виданому в 1973 році [7]. А через 5 років український філолог Юрій Кругляк репрезентував її у своїй науковій топонімічній монографії [8, с. 32].

Що ж стосується інтерпретації назви міста, В. Покотило та особливо Д. Калібаба до кінця свого життя залишалися вірними версії торгово-обмінного пояснення, інколи пов'язуючи топонім «Мена» з однойменною назвою річки, що постійно змінювала своє русло [9, с. 13–14]. Втім, віддаючи належне вказаним регіональним дослідникам, варто зауважити, що в значній мірі саме завдяки цим краєзнавцям (які вперто проштовхували давньоруську обмінно-бартерну концепцію датування та походження назви міста), Мена в 1966 році з містечка перетворилася на місто, ставши повноцінним районним центром.

В середині 1980-х років з'являється нове пояснення щодо походження назви міста. Її автором був ніжинський історик-краєзнавець Олександр Знойко. Аналізуючи фонетичні та езотеричні чинники індоєвропейських племен, які мешкали на території України, О. Знойко звертає увагу на культ Місяця, який був досить поширений в середовищі балтських, протослов'янських та слов'янських племен, що в давнину колонізували наші землі. На його думку, фонетична та семантична тотожність литовського слова «мену» (mėnuo, mėnesis), тракійсько-кіммерійською мовою «мен» є коренем для топоніму Мена [10, с. 122–123].

Втім, О. Знойко не зв'язував його з назвою даного населеного пункту, а просто вказував на певну закономірність деяких похідних слів, імовірно пов'язаних з поклонінням нічному сонцю.

Діаметрально протилежне трактування назви міста Мена в кінці минулого століття запропонував в новій редакції свого топонімічного словника України (1998) вищезгадуваний член Географічного товариства, кандидат педагогічних наук Микола Янко. Він поєднав назву міста з назвою автентичного гідроніму «мен», який в перекладі з індоєвропейської означає «йти», «текти» [11, с. 106]. Така альтернативна позиція виникла синхронно з гіпотезою у радянського та російського географа і топоніміста, професора Євгена Поспелова, на думку якого «...гідронім Мена можна пояснити шляхом перекладу з індоєвропейського мен – «малий» відповідно давньоруське мьнии,

праслов'янське мѣнїе – «менший» [12, с. 270]. Таким чином М. Янко та Є. Поспелов висунули теорію гідронімічного пояснення назви міста Мена.

Двадцять перше століття відкрило новий етап вивчення та дослідження датування та походження міста Мена. Він розпочався з часу видання вітчизняним мовознавцем Аллою Коваль в 2001 р. наукової монографії «Знайомі незнайомці» та етнографічного есе «Наша рідна Менщина», укладеного краєзнавцями Дмитром Калібабою і Володимиром Солянником, яке побачило світ в 2003 році [13; 9].

Інкорпоруючи назви населених пунктів України, професор А.П. Коваль здійснила спробу першого філологічного пояснення назви міста Мена на підставі взаємозв'язку гідроніму з топонімом. Дотримуючись попередньої версії, висловленої Ю. Виноградським, пані Коваль засвідчила свою прихильність економічним чинникам генези суспільної асиміляції, що обумовили появу гідроніму, який, в свою чергу, породив топонім. Оригінальність точки зору зазначеного науковця полягає в тому, що вона вперше пояснила принцип чергування букв, «ѣ» та «е», які призвели до появи Мени, а не Міни [13, с. 165]. Тобто професор А. Коваль намагалась синтезувати позицію Ю. Виноградського, М. Янка та Є. Поспелова, але детально обґрунтувати та розвинути ці ідеї вчена не вважала за доцільне.

Зосередивши увагу на багатогранності версій щодо датування появи міста, Д.П. Калібаба та В.С. Соляник (вкотре посилаючись на авторитет Брокгауза та Єфрона) продемонстрували свою прихильність канонічній даті (1066 р.), вважаючи її єдино вірною [9, с. 14–15]. Що стосується походження назви міста, то вказані краєзнавці так і залишилися провідниками класичної істматовської схеми, де ключовим чинником розвитку були соціально-економічні фактори. Залишаючись ортодоксальним комуністом, Д. Калібаба традиційно ототожнив назву міста з грошово-бартерними стосунками, які були основою господарського буття сучасної Менщини за часів Київської Русі [9, с. 15].

На превеликий жаль, ця дещо «оновлена та систематизована» версія пояснення топоніму Мена не вирізнялась оригінальністю, тому що була запозичена у професора А.П. Коваль, висловленої нею двома роками раніше. Між тим, колективна праця Д. Калібаби та В. Соляника стала символом завершення ранньої топонімічної апологетики інтерпретації походження назви зазначеного населеного пункту. Варто наголосити, що видання даної збірки сприяло цементуванню концепцій відносно даної історичної проблеми. Причина – відсутність зацікавленості та байдужості з боку краєзнавців, вчених, істориків та науковців, небажання або неспроможність здійснити справжній науковий аналіз. Загалом торгово-обмінна і маловідома гідронімічно-топонімічна гіпотези щодо назви міста були єдиними і домінуючими до початку другого десятиліття XXI ст.

З 2011 р. завдяки зусиллям кандидата історичних наук, доцента О. Салтана почався процес концептуальної систематизації теорій та варіацій топонімічної етимоло-

гії міста Мена. Серія наукових статей вищезазначеного науковця, яка побачила світ у низці всеукраїнських наукових журналів «Українознавство» та «Сіверянський літопис», призвела до трансформації догматичних та стереотипних уявлень про дату першої писемної згадки про даний населений пункт Чернігово-Сіверщини та імовірні етимологічні версії пояснення даного топоніму [6, с. 14–16]. Автором цих статей було піддано сумніву канонічні тези Д. Калібаби та В. Покотила та спростовано саму торгово-обмінну теорію як єдино вірну [6; 16].

Тому не дивно, що така ревізійська позиція О. Салтана у 2013 р. зазнала критики з боку экс-директора Менського районного краєзнавчого музею ім. В. Покотила Галини Сироткіної та вчителя історії с. Данилівка Менського району Анатолія Магули, який у своїй статті, виданій в 2016 р., спробував виступити у ролі його опонента [17; 18]. На думку автора даної статті, позиція пана Магули є занадто категоричною і нелогічною, що порушує класичні канони наукового пошуку. На превеликий жаль, пані Сироткіна реагує на альтернативну точку зору О. Салтана емоційно та неаргументовано, вважаючи позицію Д. Калібаби та В. Покотила щодо назви та дати першої писемної згадки усталеною та безсумнівною. Втім, незважаючи на аматорський стиль опонування, їх точки зору мають право на існування в якості альтернативної позиції людей, яким не байдуже минуле рідного краю.

О. Салтан, натомість, зробив спробу систематизації та комплексного аналізу походження назви рідного міста в контексті історичного буття сучасної Мени та Менщини, починаючи з античних часів й до середньовіччя. На думку історика, етимологічно топонім Мена має індоєвропейське походження. Його грецькі витоки дійсно пов'язані з товарно-грошовими відносинами, де міна вважалась мірою ваги. «Слово міна має давнє коріння. Воно походить від однойменної назви грошової одиниці Давньої Греції – міни, яке вживалось в значенні міри ваги, що використовувалась в стародавній Греції та Персії. Це слово, з яким слов'яни ототожнювали товарообмін, прийшло в Україну з грецькими колоністами, а можливо його занесли скіфи, які прийшли в наші краї з Передньої Азії, або греки, колонії яких були в Північному Причорномор'ї. Слід звернути увагу на той факт, що в україномовному значенні міна (обмін) співзвучна з однойменним грецько-азійським словом в значенні гроші, або міра ваги», – зазначає науковець [6, с. 98–99].

Термін «міна» в осучасненій інтерпретації має й інше значення. Так «Великий тлумачний словник сучасної української мови» вказує: «Міна – підземний хід, підземна галерея, або ніша в копальні, в льоху, а також інші ходи в чому-небудь» [19, с. 676]. Можливо городище, яке знаходилось на теренах сучасної Мени, мало розгалужені галереї підземних ходів, які забезпечували його захисникам безпечний відхід з обложеного міста. Підземні копальні (які справді існують – О.С.) могли виконувати господарську функцію – скажімо, були погребями, пече-

рами, в яких зберігався провіант. Прориті в давні часи підземелля могли являти собою дренажну систему тощо. Отже поняття «міна» в значенні «підземний хід, копальня» вказує на фортифікаційну або господарську інтерпретацію зазначеного урбаноніму, який також міг вплинути на визначення назви міста.

З появою та розвитком Києворуської держави термін Мѣна став загальноживаним і з часом вплинув на низку термінів російської і української мови. Від цього слова, згідно даних знаменитого словника української мови Бориса Грінченка, походять такі слова, як «мінити» (Мѣнять, промѣнивать), «мінитися» (измѣняться, переміняться), «міньба» (мѣна, размѣнъ), «обмінювати», обмѣнивать, обмѣнять [20, с. 19, 431]. В етимологічному словнику російської мови за редакції Макса Фасмера: «МѢНЯТЬ яю – недок. к из-менить, укр. міняти, мініти, д.-руськ. мѣняти, мѣнити, ст.-слав. мѣнити μεταβάλλειν (Супр.), болг. меня «меняю», сербохорв. мијенити, мијенім, словен. meniti, mēnjati, чеш. měniti, польськ. mienić, mieniać, в.-луж. měnić, н.-луж. měnić. Від мѣна. Сер. лит. mainyti, mainai – те ж саме, лат. mainīti» [21, с. 550].

В «Толковом словаре живого великоруського языка» Володимира Даля зазначається: «Мѣнять мѣнивать что, отдавать и брать одну вещь за другую. Мѣнять деньги, один вид денежных знаков на другой, или крупные на мелочь. Мѣновать пск. твер. промышлять меною, меновою торговлей» [22].

Гіпотетично назва міста могла бути пов'язана з товарообміном, на що вказували Ю. Виноградський та Д. Калібаба. Однак, О. Салтан зазначає, що «при всій мелозвучності своєї назви місто Мена практично «випадає» з середньовічних історичних першоджерел. Вона не згадується в літописах і не входить до переліку відомих давньоруських міст, що потрапили до реєстру, укладеному академіком Михайлом Тихомировим» [23]. До того ж Мена розташована на відстані близько десяти кілометрів від р. Десни, яка з давніх-давен слугувала важливою економічною артерією. Таке віддалення і не зовсім зручне розташування відносно Десни порушує раціональну логістику торгово-обмінних операцій. На думку автора, місто Мена мало бути привабливим виходячи не з самого процесу товарообміну, а характеру товару, яким міг бути минь річковий (лат. Lota) – промислова риба сімейства миневих (лат. Lotidae), або марена (лат. Varbus) – риба сімейства коропових. Не варто забувати, що термін «міна» в перекладі з санскриту означає «риба». Термін «марена» має відношення і до світу фауни. Адже марена красильна (лат. Rubia tinctorum L.) – рослина, з коренів якої ще єгиптяни, греки та римляни виготовляли ліки від неврозів та червону фарбу для забарвлення одягу [16, с. 101–103].

Обмін полонених – вельми сумнівний процес, адже Мена знаходиться досить далеко від р. Убедь, що слугувала лінією розмежування між Чернігівським і Новгород-Сіверським князівствами, і від р. Десна, не перетинаючи яку кочівники (без ризику для себе) могли здійснити репатріацію бранців. В контексті розгляду даного питання цікавим, на наш погляд, є сусідство Мени з

селом Покровське, яке раніше називалось Баба, з наголовом на першому складі, де, судячи з наявності мергелевих кам'яних половецьких баб, могла існувати своєрідна тюркська резервація. В цьому контексті доречно згадати наукову позицію українського історика Сергія Павленка. Аналізуючи мікротопоніми Чернігово-Сіверщини, він звернув увагу на певну закономірність великої кількості тюркізмів. На думку дослідника, не тільки мікротопоніми, а й антропологічні фактори є свідченням глобального цивілізаційного впливу кочових народів азійського походження, які мали безпосереднє відношення до середньовічного періоду історії цих територій. Зокрема топонім Мена С. Павленко виводить від тюркського – «мен» – заборона, перешкода; «маана» (кирг.) – притулок, сховище, прихисток, покровительство [24, с. 556].

Другий теоретичний напрямок дослідження топоніму Мена О. Салтан пропонує розглядати в етно-соціальній площині, яка базується на генезисі численних етнічних груп, які, назвавши річку (гідронім) або місцину (хоронім, макротопонім), могли залишити свій слід на цих землях. До імовірних етносів можна віднести геродотових меланхленів, представників балто-словянських (юхнівських) та фінських племен, залишки яких виявляють археологи. Нагадаємо, що термін меланхлен походить від грецького *μελανος* «меланос» – чорний. Саме такий дрес-код (за Геродотом) був притаманний одному з племен, які переселились на поч. VI ст. до н. е. з Причорномор'я на північ у зв'язку з вторгненням у 514 р. до н. е. перської армії царя Дарія I Гістаспа. На думку вчених топоніми, що пов'язані з кольором (Вороніж, Ворожба, Чернігів, Смоленськ (смола, смоляний – чорний – О.С.), гідроніми Ворона, Ворскла (префікс «вор» – вороний, ворона – себто чорний – О.С.), зважаючи на забарвлення одягу меланхленів, можуть бути пов'язані з перебуванням останніх в межах цих регіонів. Та й назва Мена, яка цілком може бути видозміненою похідною від етноніму, що походить від темного кольору одягу: меланхлен – мелан – менан – мена, також може мати етнохоронімічне пояснення [6, с. 146]. Прихильником балтської інтерпретації назви Мена є український мовознавець, професор Костянтин Тищенко. «Річки – притоки Десни – часом були й зовсім маленькі: р. Мена (і м. Мена – прим. К.Т.), лит. <men-kas «дрібний», «слабкий», – підкреслює вчений [25]. До речі, в литовській мові зоологічне слово *menke* перекладається ще й як тріска [26, с. 346]. А фахівець з кельтських мов та порівняльно-історичного мовознавства, автор «Індоєвропейського етимологічного словника» Юліус Покорні вважав, що термін *Main* в перекладі з латиської, взагалі, означає «болото» [27, с. 268]. Цієї ж версії дотримувались ономасти Володимир Ніконов та Збігнев Бабік [28, с. 324]. Отже назву місту міг дати гелонім, експортований народами, що прийшли сюди з північного заходу. Радянські ж професори Олег Топоров та Володимир Турбачов, досліджуючи імена водних об'єктів Верхнього Подніпров'я, вказують на низку схожих балто-фінських гідронімів, що зустрічаються в

інших регіонах СРСР. Так гідронім Мецна, л. п. Свапи, п. п. Сейму, ср. М. Мецна, л. п. Мецни, сюди ж Мецна, л. п. Оки, вони поєднують з гідронімом Мъгъсна/ Мъдъсна, ср. Медсна, річка в Вітебській, губ. Стародавню форму цих гідронімів О. Топоров та В. Турбачов виводять з с фінської *määhnä, mähnä* «риб'яча ікра» [29, с. 225]. Вивчаючи походження гідронімів, співзвучних з назвою Мена, які також мають закінчення -на, зазначені вчені вказують на його слов'янське і водночас балтсько-прусське походження. В будь-якому випадку скіфо-меланхленська та балто-фінська інтерпретації вищезазначеного топоніму вказують на більш давнє протослов'янське походження, частково піддаючи сумніву класичну давньоруську торгово-обмінну версію щодо виникнення назви міста Мена.

Запропонована О. Салтаном культово-релігійна (сакральна) теорія інтерпретації топоніму Мена пояснює його з точки зору архаїчних езотеричних дійств, пов'язаних з обожненням сил природи. Одним з центральних релігійних містерій наших предків був культ місяця, притаманний етносам, які вели переважно кочовий спосіб життя. Архаїчні місячні культури були властиві деяким цивілізаціям Стародавнього Сходу. Зокрема Мен – фригійське божество Місяця, яке, в стародавні часи, шанували повселюдно в Малій Азії [19, с. 659]. Давньогрецька міфологічна традиція ототожнює нічне сонце з Селеною (грец. *Σελήνη* – сяйво, блиск; Мене), яка вважалась богинею Місяця. Між іншим Селена відома також під ім'ям Мена. Не варто забувати і легендарну скіфську богиню Місяця – Маспалу, поклоніння якій могло залишити видозмінений топонімічний слід на території сучасної України та її Північного Лівобережжя.

Окрім греко-перських впливів не можна забувати і про германо-скандинавські чинники української топоніміки та ономастики, які, відповідно до хронологічної послідовності, потрапили сюди в більш пізні часи. Згідно змісту стародавніх скандинавських саг та легенд, місяць персоніфікується з богом Мані (дав.-ісл. *Mani* – «місяць»), який вважався братом Сонця і керував рухом зірок. Цю топонімічну місію цілком могли виконати балтослов'яни юхнівської культури, волзько-фінські племена, стародавні кельти, або ж варяги, що прийдуть сюди в IX ст. Вочевидь наявність вищевказаних сакральних чинників дозволили О. Знойко стверджувати, що існувало уніфіковане індоєвропейське божество – Мендіда. Не виключено, що цей релігійний універсум став результатом численних культів, які існували на теренах України в різні часи. Цей персонаж успадкували слов'яни, які відповідно до мовно-лінгвістичних особливостей дали йому власну назву. «Мендіда означає «велика» (богиня) Місяця». У протослов'ян теж існували паралельні назви мен і місяць ще з доби індоєвропейської спільності», – наголошує О. Знойко [10, с. 122–123].

Не менш цікавими є й слов'янські міфологічні уявлення, пов'язані з Мареною (Мораною, Мариною) та демонічною Марою, що стали втіленням одвічної боротьби

Таблиця 1

Авторська позиція щодо можливих інтерпретацій топоніму МЕНА

Теорія	Концептуальний зміст	Чинники, що вплинули на появу топоніму
Торгово-обмінна (класична)	Базується не на процесі господарювання (обмін, торгівля), а на характері товару, найменування якого, в умовах торгово-економічного буття суспільства, могло вплинути на назву річки та міста.	1. Минь річковий – прісноводна риба, яка могла бути основним товаром, яким торгували мешканці стародавньої Мени. 2. Марена красильна – лікарська рослина, корінь якої виділяє речовину, яку можна застосовувати як природній барвник тканини, що могла користуватися попитом в давні часи.
Теорія етногенезу (етно-соціальна)	Безпосереднім чином пов'язана з колонізацією краю представниками різноманітних народів, які в різні часи, з тієї чи іншої причини, перебували на теренах Мени та Менщини.	1. Назва, пов'язана з перебуванням на території краю греків, скіфських племен, зокрема меланхленів , яких згадує Геродот. 2. Гідронім Мена є закодованою характеристикою водного об'єкта (річки чи болота) , який має балто-слов'янське походження. Його принесли представники юхнівської культури, що жили на Праводесенні в VII–I ст. до н. е. 3. Назва виникла внаслідок взаємовпливів балтських та возько-фінських племен , які в друг. пол. I тис. до н. е. колонізували ці території.
Культурно-релігійна (сакральна)	Пояснює назву географічного об'єкта прадавніми віруваннями наших пращурів. Наші предки, відповідно до анімістично-тотемних, язичницьких поглядів сповідували низку куль, основаних на обоженні небесних світил, або ж персоніфікацією божественних істот, відволі яких залежав суспільний добробут.	1. Грецька Селена (Мена) , скіфська Маспала , германо-скандинавський Мані , індоєвропейська Мендіда – божества Місяця, культ якого був притаманний нашим предкам в далекому минулому. 2. Назва витікає з давньослов'янського культу МАРЕНИ – МАРИ . Місто могло бути своєрідним язичницьким центром, жителі якого обожнювали зазначених міфологічних істот в контексті здійснення ритуалізованих дійств, пов'язаних з землеробством.
Жодну з приведених теорій не можна вважати абсолютною. Кожна з них, в залежності від конкретних історичних обставин та періоду історії, могла себе проявити!		

добра зі злом, або зміною пір року, яку святкували в Купальську ніч. Як відомо, під час цього свята наші предки влаштовували урочисті проводи (поховання, схожі на своєрідну часову «консервацію», – до весни) Марени. Це обрядодійство супроводжувалося хороводами, що символізували сонце або магічне коло, очисним стрибанням через вогонь і, нарешті, топленням опудала Марени. Термін хоровод, з пісненими глосолаліями, як архаїчної форми молитви, походить від слова *Мень*, що означає танець з піснями, – зазначає В. Даль [22]. Одним з таких ритуалізованих дійств є однойменний танець «Марена». Безсумнівно, що відоме нам хореографічне дійство «Марена» досить давнє. Його аналіз наштовхує на думку, що пісні (заклинання) та рухи тіла (дії учасників), символізують прагнення задобрити або ж заспокоїти Марену, змусити її виконати функцію духовного егрегора, що повинен слугувати людям. В цьому контексті стародавня Мена могла бути релігійним центром, присвяченим культу Марени, а отже теонім міг вплинути на появу топоніму. Співзвучність Марена – Мена, за умов виключення двох букв першого складу, майже безсумнівна. Видозміна топоніму могла бути спричинена прагненням жителів населеного пункту вберегти себе від релігійних репресій, які були вельми популярними в часи християнізації земель Київської Русі, в кінці IX – на початку X ст.

Підводячи підсумки, слід підкреслити, що на сьогодні не існує однозначної точки зору щодо інтерпретації назви міста Мена. Достатньо велика кількість однокореневих, подекуди калькованих, слів та понять індоєвропейського походження, успадкованих з минулих епох, дозволяє трактувати даний топонім, принаймні, в трьох площинах: торгово-обмінній, етно-соціальній та культурно-релігійній, кожна з яких, в залежності від історичних обставин, в принципі, могла себе проявити [Див. табл. 1].

Спостерігається певна закономірність спорідненості культових персонажів, пов'язаних з обоженням Міся-

ця, які могли змінювати антропоморфний образ, а відповідно і назву. Втім, цей факт потребує більш детального дослідження із залученням філологів, археологів та релігієзнавців. Впевнено можна сказати лише одне: гідронім має більш давнє походження, ніж топонім. В цій ситуації гідронім (або гелонім) виконав роль бази-су, а топонім – надбудови. Тобто водний чи природний об'єкт дав назву місту, а не навпаки.

Апелятивність назви, відповідно до префіксально-суфіксального творення гідроніму та топоніму, можна прив'язати до будь-якої етнічної групи, яка з тих чи інших причин перебувала на цих землях. Виходячи з параметрів хронологічної послідовності, етнічної еволюції, це могли бути скіфи – меланхлени – балтські племена юхнівської культури – представники фінно-угорських етнічних спільнот – слов'яни або представники тюркомовних етносів (печеніги, половці, торки, татари) з їх традиційною язичницько-господарською семантикою назв природних об'єктів тощо.

Не виключено, що даний географічний об'єкт (річка та місто – О.С.) видозмінював свою назву, зазнаючи асиміляційних впливів новоприбулих племен. Філологічні та фонетичні трансформації могли бути спричинені зміною роду діяльності жителів цього регіону відповідно до зміщення пріоритетів суспільно-економічного чи політичного буття. Деєтимологізацію або ж контамінацію назви могли спричинити і мовно-діалектичні особливості засобів комунікації різних народів. В цілому, гідронім, так само як і топонім, зберіг свою автотонність та самоідентичність, що робить назву міста цінним історичним індикатором ступені давності даного населеного пункту. Таке розмаїття думок робить історію міста Мена та Менщини достатньо привабливою, цікавою, непередбачуваною, яка має спонукати майбутніх дослідників до все нових і нових наукових відкриттів, котрі впишуть їх в аннали вітчизняної історії.

ПОСИЛАННЯ

1. Виноградський Ю.С. Сосниці та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) / Ю.С. Виноградський / Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво, 1928. – С. 147–169.
2. Виноградський Ю.С. Назви міст, сіл і річок Чернігівщини / Ю.С. Виноградський // Мовознавство, 1957 р. – Т. 14. – С. 2–5.
3. Покотило В.Ф., Сироткіна Г.Ф. Шляхами історії / В.Ф. Покотило, Г.Ф. Сироткіна // Колгоспна правда. – 1989. – 4 лип.
4. Калібаба Д.П. Мені – 930 років. 1066 – 1996. Історична довідка / Д.П. Калібаба // Наше слово. – 1996. – 10 січ.
5. Энциклопедический словарь. Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефронъ. – СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, Прачешный пер., № 6. – 1896. – Т. XIX. – 476 с.
6. Салтан О.М. Місто Мена в історичній та науковій ретроспективі. Науково-документальний нарис / О.М. Салтан. – Харків: Барбаріс-Прінт, 2013. – 170 с.
7. Янко М.Т. Топонімічний словник Української РСР / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1973. – 179 с.
8. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста / Ю.М. Кругляк. – К.: Наукова думка, 1978. – 151 с.
9. Калібаба Д.П., Соляник В.С. Наша рідна Менщина / Д.П. Калібаба, В.С. Соляник. – Мена: Домінант, 2003. – 176 с.
10. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавніх. Науково-популярні статті, розвідки / О.П. Знойко. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
11. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
12. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь: Свыше 5000 единиц / Е.М. Поспелов. – М.: Русские словари, 1998. – 372 с.
13. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А.П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
14. Салтан О.М. Урустай – «князь» менський / О.М. Салтан // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2011. – № 1 (97). – С. 9–17.
15. Салтан О.М. До питання про першу літописну згадку про місто Мена, Чернігівської області / О.М. Салтан // Українознавство. Науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал. – 2011. – № 2 (39). – С. 187–192.
16. Салтан О.М. Історичний, хронологічний та топонімічний аналіз походження міста Мени / О.М. Салтан // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2015. – № 2 (122). – С. 91–128.
17. Сироткіна Г.Ф. Тож скільки років нашій Мені. Дискусія триває / Г.Ф. Сироткіна // Наше слово 24 серпня 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://nslovo.com/blog/tozh-skilky-rokiv-nashij-meni-dyskusiya-tryvaje>. – Заголовок з екрану. – 19.02.17.
18. Магула А.В. Мена – місто давнє, сіверянське (щодо висвітлення історії давнього населеного пункту в публікаціях О. Салтана) / А.В. Магула // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2016. – № 1 (127). – С. 148–175.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
20. Грінченко Б.Д. Словарь української мови / Б.Д. Грінченко / Упор. з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченко: в 4-х т. – Т. 2. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – 573 с.
21. Фасмер М.Ю. Этимологический словарь русского языка / М.Ю. Фасмер: В 4-х т. – М.: Азбука-Терра, 1996. – Т. 2. – 672 с.
22. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – МЕНЯТЬ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://enc-dic.com/dal/Menjaj-15422.html>. – Заголовок з екрану. – 19.05.13.
23. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних / М.Н. Тихомиров. – М., Наука, 1979. – 361 с.
24. Павленко С.О. Мікропоніми Чернігово-Сіверщини / С.О. Павленко. – Чернігів: ПВК «Десна», 2013. – 600 с.
25. Тищенко К.М. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення. / К.М. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.langs.com.ua/publics/KM/Lytva/2.htm>. – Заголовок з екрану. – 19.05.13.
26. Краткий русско-литовский и литовско-русский словарь / Parengė Iona Muginienė. – Kaunas.: Vaiga. – 511 p.
27. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М.: Издательство Мысль, 1966. – 509 с.
28. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик. Відп. ред. В.Г. Складенко. – К.: ВЦ Академія, 2014. – 544 с.
29. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н. Топоров, О.Н. Трубачев. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1962. – 270 с.

Салтан А.Н. Топонимические вариации объяснения названия города Мена Черниговской области

Статья посвящена анализу названия одного из населенных пунктов Черниговской области – городу Мена. Рассмотрены и систематизированы существующие на сегодняшний день интерпретации этого топонима. Среди большого количества научных и псевдонаучных точек зрения наиболее вероятной, по мнению автора статьи, является та, которая объясняет прямую взаимосвязь между названием города и одноименной реки, на которой современный район Мена и расположен.

Следовательно, по мнению ученого, архаичная интерпретация гидронима дала название топониму, который возник еще во времена раннего железного века.

Ключевые слова: этнографическая версия, историки, город Мена, ученые, научный анализ, топоним.

Saltan O.M. Toponymic variations of explanation of the name of the city of Mena Chernihiv region

The article is devoted to analysis of the name of one of the settlements in Chernihiv region – the city of Mena. The current interpretation of this toponym are reviewed and systematized. According to the author, among a large number of scientific and pseudo-scientific points of view, the most probable is that which explains the direct relationship between the name of the town and the river on which the modern district of Mena is located.

Therefore, according to the scientist, archaic interpretation of the hydronym gave the name to the place name, which originated during the early iron age.

Key words: ethnographic version, historians, Mena, scientists, scientific analysis, toponym.

25.01.2018 р.

УДК 930.1:398.332.12(477.51)

В.М. Ткаченко

ІСТОРІОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО ПИСАНКАРСТВА

У статті розглядаються історіографія та джерела, в яких висвітлюються звичаї, обряди, вірування, пов'язані з писанкарством на Чернігово-Сіверщині. Автор вперше оприлюднюється рукописний текст, у якому описано виготовлення писанок на Чернігівщині. Не менший інтерес становлять матеріали різних архівних фондів, у яких простежується існування цього виду народного декоративно-ужиткового мистецтва у краї.

Ключові слова: Чернігівщина, Глухівщина, писанка, обряд, музейні колекції.

Українська писанка, як джерело інформації, відтворює в орнаменталі та кольоровій гамі регіон, з якого походить.

Сучасні наукові дослідження неможливі без будь-якого аналізу історіографічних та джерелознавчих студій, у тому числі й опрацювання архівних матеріалів. Серед установ України, у яких зберігаються цінні фактографічні матеріали з української культури, варто виділити Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології